

ОБОВ'ЯЗОК ЧИ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОКЛАДАЄТЬСЯ НА БОРЖНИКА, У РАЗІ НЕВИКОНАННЯ АБО НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ?

Надьон В. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Інститут відповідальності - є основоположним у цивільному праві. В. А. Тарховим правильно було відзначено, що більшість наших недоліків виникає через безвідповідальність¹. Невиконання або неналежне виконання зобов'язань, розрив господарських зв'язків, величезні катастрофи відбуваються через недбале ставлення до своїх обов'язків. В останні роки почастишали умисне невиконання своїх обов'язків та порушення чужих прав². При порушенні прав фізичних або юридичних осіб з боку інших осіб, а також при будь-якій загрозі порушення права в майбутньому та при відсутності добровільного відновлення порушеного права у потерпілого завжди виникає об'єктивна потреба застосування певних заходів або способів захисту по відношенню до

---

¹ Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву / В. А. Тархов. - Саратов: Саратов. гос. ун-т, 1973. - С. 4.

² Тархов В. А. Гражданские права и ответственность / В. А. Тархов. - Уфа: Уфимская высшая школа МВД РФ, 1996. - С. 64.

зобов'язаної сторони¹. Тому в теорії цивільного права приділено увагу заходам оперативного впливу, що спрямовані на зобов'язаного суб'єкта, який з яких-небудь (визначених або невизначених) причин не виконує або неналежним чином виконує взяті на себе обов'язки.

Умовно заходи оперативного впливу в залежності від їх спрямованості можна поділити на дві групи: 1) заходи оперативного впливу, спрямовані на відновлення порушеного права; 2) заходи оперативного впливу, спрямовані на припинення порушеного права. Б. І. Пугинський вказував, що серед цивільно-правових засобів регулювання суспільних відносин, важливу групу складають заходи оперативного впливу, що представляють собою, передбачені законодавством способи впливу на організації та громадян з метою припинення або попередження порушень зобов'язань та відновлення порушеного права². Заходи оперативного впливу нерозривно пов'язані з зобов'язальними відносинами. Вони за своєю природою істотно відрізняються від відповідальності. Більшість з них - це допустимі законодавством односторонні дії щодо зміни умов зобов'язання або тимчасового, аж до усунення контрагентом допущеного порушення, відмови від виконання зобов'язання³. Заходи оперативного впливу застосовуються управомоченою особою лише тоді, коли зобов'язана сторона допустила ті чи інші порушення, наприклад, не виконала зобов'язання у встановлений строк, ухиляється від виконання тих чи інших дій, систематично затримує платежі тощо. Застосування заходів оперативного впливу носить односторонній характер. Управомоченій стороні дається право врегулювати конфлікт самостійно без звернення до компетентних державних органів або посадових осіб за захистом порушеного суб'єктивного права. Саме тому названі заходи носять назву оперативних. Вони являють собою один з видів правових гарантій, спрямованих на забезпечення належного виконання зобов'язань шляхом надання управомоченій стороні права безпосереднього оперативного впливу на свого несправного контрагента. Важливе значення, у зв'язку з цим, набувають два моменти: по-перше, різноманітний і багато в чому індивідуальний характер заходів оперативного впливу, породже-

¹ Васильев С. В. Гражданский процесс. Курс лекций / С. В. Васильев. - Харьков: Эспада, 2010. - С. 7.

² Пугинский Б. И. Гражданско-правовые меры оперативного воздействия на нарушителей обязательств /Б. И. Пугинский //Советская юстиция, - 1980, - № 16. - с. 5.

³ Пугинский Б. И. Гражданско-правовые меры оперативного воздействия на нарушителей обязательств /Б. И. Пугинский //Советская юстиция, - 1980, - № 16. - с. 5.

ний специфікою регульованих відносин, а також передбачає необхідність точного та імперативного визначення в законі специфічних, багато в чому індивідуальних умов і меж їх застосування; по-друге, з метою забезпечення їх правомірного використання управомоченою особою закон надає право зобов'язаній особі у разі необґрунтованого застосування до нього заходів оперативного впливу оскаржити правильність їх застосування в суді¹. Дане правило закріплено і ч. 1 ст. 15 ЦК, в якій сказано, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Отже, під заходами оперативного впливу прийнято розуміти такі юридичні засоби, які можуть застосовуватися до порушника цивільних прав безпосередньо самою управомоченою (зобов'язаною) особою, як стороною у цивільному правовідношенні, без звернення, по мірі необхідності, за захистом права до компетентних державних органів. На думку В. П. Грибанова заходи оперативного характеру мають значною мірою превентивне, попереджувальне значення. Застосування їх управомоченою особою усуває виникнення для нього в майбутньому можливих збитків. З цим твердженням важко погодитися, тому що із застосуванням заходів оперативного впливу управомоченою особою, на зобов'язаного може покладатися додатково з виконанням основного боргу, ще й неустойка, а неустойка - це свого роду збитки для зобов'язаної особи. Тому вважаємо більш правильним, застосовувати до даної тези категорію попередження настання цивільно-правової відповідальності. Це ширша за своїм змістом категорія, яка включає в себе виконання основного обов'язку та виконання завданих збитків управомоченій стороні.

Заходи оперативного впливу можуть застосовуватися управомоченою особою до порушника тільки в тих випадках, коли вони прямо передбачені законом або домовленістю сторін. Застосування оперативних заходів впливу не усуває можливість зобов'язаної особи оскаржити правильність їх застосування в суді. Застосування управомоченою особою заходів оперативного впливу тягне за собою невідгідні наслідки для зобов'язаної особи. Однак при усуненні їм допущених порушень такі наслідки зазвичай відпадають або значно зменшуються. Тому головне призначення розглянутих заходів **полягає в стимулюванні належного виконання обов'язків учасниками цивільних правовідносин**. Зазначені цивільно-правові заходи є заходами правового захисту, в результаті дії яких настає відновлювальна юридична відпо-

¹ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. - Москва: «Статут», 2000. - С. 135.

відальність¹. З цим положенням згодні в частині правового захисту, щодо відновлювальної юридичної відповідальності, вважаємо помилковим, категоричність автора вказуючи про настання юридичної відповідальності, тому що при застосуванні заходів оперативного впливу юридична відповідальність може і не настати, а це є головним призначенням заходів оперативного впливу.

Серед вчених не склалося єдиного поняття заходів оперативного впливу та їх складових. Одні вчені стверджують, що складові заходів оперативного впливу - це заходи відповідальності. Інші зазначають, що заходи оперативного впливу - це самостійна категорія. Розглянемо більш докладно це питання.

Ще за радянських часів у цивілістичній доктрині була сформульована концепція перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) відповідальності, проте, чітко уявлення про них до сих пір ще не склалося. Тим часом саме відповідальність в перспективному аспекті заслуговує головної уваги², тому що тільки підвищення її дозволить звільнитися від правопорушень³.

Концепцію позитивної відповідальності підтримували багато вчених-правознавців, серед яких З. А. Астеміров, Б. Т. Базильов, Н. А. Боброва, Н. В. Вітрук, Ю. І. Єременко, А. А. Іванова, В. А. Кучинський, Д. А. Ліпінський, Н. І. Матузов, П. Є. Недбайло, В. А. Тархов, Л. С. Явич та багато інших. Так, на думку П. Є. Недбайло, позитивна відповідальність у людини виникає вже тоді, коли вона приступає до виконання своїх обов'язків, а не тільки тоді, коли вона їх не виконує або стане діяти всупереч їм⁴. Д. А. Ліпінським позитивна відповідальність розумілася як обов'язок діяти правомірно, вимога дотримуватися правові норми⁵. Позитивний аспект відповідальності Н. І. Матузов бачить в сумлінному (належному) виконанні суб'єктами покладених на них обов'язків. «Позитивна відповідальність, - зазначає він, на відміну від негативної, не тимчасова і не примусова, а постійна

¹ Вітрук Н. В. Общая теория юридической ответственности: монография / Н. В. Вітрук. - Москва: РАП, 2008. - с. 53.

² Матузов Н. И. Социалистическая демократия как единство прав, обязанностей и ответственности личности / Н. И. Матузов // Сов. гос-во и право. - 1977. - № 11. - С. 143.

³ Тархов В. А. Гражданские права и ответственность / В. А. Тархов. - Уфа: Уфимская высшая школа МВД РФ, 1996. - С. 71.

⁴ Недбайло П. Е. система юридических гарантий применения советских правовых норм / П. Е. Недбайло // Правоведение. - 1971. - № 3. - с. 51.

⁵ Хачатуров Р. Л., Липинский Д. А. Общая теория юридической ответственности / Р. Л. Хачатуров, Д. А. Липинский. - СПб., 2007. - с. 133.

(перманентна), добровільна та глибоко усвідомлена відповідальність особистості за свою поведінку в сьогоденні та майбутньому, за належне виконання своїх юридичних обов'язків і громадянського боргу. Вона передбачає не тільки контроль особистості за своїми діями, але й позитивну реакцію на контроль суспільства, держави. Це міра вимогливості людини до себе¹. За словами Р. фон Ієрінга позитивна відповідальність пов'язана не тільки з сумлінним виконанням обов'язків, а й з ініціативним, творчим використанням прав і свобод, з боротьбою («війною») за права і свободи людини, за забезпечення та захист своїх законних інтересів². Позитивна відповідальність в правомірній поведінці має морально-політичний, соціально-психологічний, мотиваційно-установчий та юридичний аспект, коли людина зважає можливі моральні, психологічні, правові та інші наслідки своєї поведінки. Осмислення позитивної відповідальності в усіх галузях права, починаючи з конституційного і аж до кримінального, є не що інше, як пошуки шляхів підйому правосвідомості та правової культури, підвищення почуття суспільно-правового, громадянського обов'язку громадян, тобто розвитку ініціативної, творчої, правомірної поведінки, спрямованої на досягнення оптимального результату³. На думку А. А. Іванова, відповідальність виступає, перш за все, і головним чином, в її позитивному значенні, як відповідальне ставлення особи до своїх обов'язків, як його законослухняна поведінка⁴. Юридична відповідальність у всякому разі в будь-якому аспекті охоплюється поняттям обов'язку (необхідності) дати звіт у своїй поведінці⁵. З даними точками зору не можна погодитися. Оскільки у випадках належного виконання обов'язків сторонами, немає потреби вдаватися до цивільно-правової

¹ Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. - Саратов, 1987. - с. 208.

² Ієринг Р. Цель в праве: монографія / Р.Ієринг. -СПб: Изд-во Н. В. Муравьева, 1881. - Т. 1. - С. 271.

³ Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР / Н. В. Витрук. - Москва, 1985. - С. 167.

⁴ Іванов А. А. Принцип индивидуализации юридической ответственности: теория и история вопроса: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. - Москва, 1998. - С. 10.

⁵ Пиантковский А. А. О понятии уголовной ответственности / А. А. Пиантковский // Сов. гос-во и право. - 1967. - № 12. - С. 40; Сыроватская Л. А. Ответственность по советскому трудовому праву / Л. А. Сыроватская. - Москва: Норма, 1974. - С. 12; Карпушин М. П., Курляндский В. И. Уголовная ответственность и состав преступления / М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. - Москва: Изд-во МГУ, 1974. - С. 39; Карпекин Ю. Б., Макаров О. В., Сердюк Л. В. Человек и право / Ю. Б. Карпенко, О. В. Макаров, Л. В. Сердюк. - Хабаровск, 1993. - С. 223.

відповідальності, а тим більше кваліфікувати дані правомірні дії сторін як аспекти позитивної відповідальності.

Як бачимо серед вчених склалося, як правило, судження про те, що позитивна відповідальність - це належне виконання зобов'язання боржником. З таким твердженням важко погодитися, тому що *належне виконання обов'язку не є відповідальністю, а є належною поведінкою зобов'язаного суб'єкта*. Поки суб'єкт належним чином виконує взяті на себе обов'язки, немає потреби застосовувати цивільно-правову відповідальність, тим більше, що цивільно-правова відповідальність застосовується в примусовому порядку, до правопорушника. Поки немає правопорушення, не настає і відповідальність. У договірному зобов'язанні прийнято говорити, що при належному виконанні сторонами своїх обов'язків, немає потреби вдаватися до цивільно-правової відповідальності. *Категорія цивільно-правової відповідальності в договірному зобов'язанні спочатку виконує стимулюючу, попереджувальну функцію, яка стимулює, попереджає сторін належним чином виконувати взяті на себе обов'язки, в іншому випадку, вона вказує сторонам на можливі несприятливі майнові наслідки*.

Таким чином, поки сторони самостійно між собою домовляються про врегулювання конфлікту, який виник з приводу невиконання або неналежного виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, категорія цивільно-правової відповідальності до даних відносин не застосовується. З моменту, коли уповноважена сторона звернулася до суду за захистом свого порушеного права, саме з цього моменту на боржника покладається цивільно-правова відповідальність.